

"بسمه تعالی"

نقش مسجد در شخصیت ایماری

محسن محمدی

چکیده

بررسی ادلّی گوناگون نشان می‌دهد که در هر مکتبی، محلی مقدس برای عبادت و بندگی وجود دارد که نزد پیروان همان مکتب بهتری مکان محسوب می‌شود. در مکتب حنّلت بخش اسلام نیز تقدس مسجد و برتری آن بر سائر اماکن کاملاً روشن است.

شخصیت اساسی‌ترین موضوع علم روان‌شناسی و محور اساسی بحث در زمینه‌های یادگیری، انگیزه، ادراک، تفکر، عواطف، هوش و مواردی از این قبیل است. در این مقاله، برداشت‌های مختلف از مفهوم شخصیت را بررسی می‌کنیم. سپس، تأثّر مسجد را بر شخصیت سه بعدی (احساس، ادراک و رفتار) ارزیابی می‌کنیم و هر کدام از این ابعاد سه‌گانه را به‌طور مختصر شرح می‌دهیم. مسجد پایگاهی است دینی که علاوه بر شخصیت‌سازی صرف، بر شخصیت ایماری زهن تأثّر می‌گذارد. در این باره نیز سخن خواهیم گفت.

مقدمه

مسجد خانه‌ی بعلبران، پره‌نکاران^۱ و مؤمنان^۲ است. مسجدها انوار الهی^۳ و بهتری مکان‌ها نزد خداوند هستند^۴ و نشستن در آن‌ها عبادت است^۵ و سبب آرامش و رحمت الهی می‌شود^۶. این مکان شریف چنان بافضیلت است که ورود به آن، توقف در آن و خروج از آن احکام و آداب خاصی دارد.^۷ مسجد ابعاد

^۱. شهاب المنابر، ص ۲۳.

^۲. کنز العمال، ج ۷، ص ۶۵۰.

^۳. مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۴۴۷.

^۴. نهج الفصاحه، ج ۷۱۰ و کنز العمال، ج ۷، ص ۶۴۸.

^۵. وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۸۵ و بحار الانوار، ج ۸۳، ص ۳۸۴.

^۶. مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۶۳.

^۷. مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۵۱۶، ۳۷۳ و بحار الانوار، ج ۸۳، ص ۳۸۰.

مختلفی دارد و از جهات گوناگون فرد و اجتماع را تحت تأثیری قرار می‌دهد. به‌دیگر سخن، در عین آنکه مسجد مکاری برای عبادت و راز و نیاز است، فعالیت‌های سرگسی، فرهنگی، تربیتی و آموزشی ریز در آن انجام می‌شود و حتی آثار اقتصادی ژرفی ریز به‌جای می‌گذارد. در ادامه تأثیر مسجد را بر ابعاد معنوی و عبادی شخصیت انسانی بررسی می‌کریم.

شناخت واژه‌ی شخصیت و ابعاد آن

شاید بتوان شخصیت را اساسی‌ترین موضوع علم روان‌شناسی دانست؛ زیرا محور اساسی بحث در زمینه‌هایی مانند یادگیری، انگیزه، ادراک، تفکر، عواطف، هوش و مواردی از این قبیل است. به‌دیگر سخن، این موارد اجزای تشکلی دهنده‌ی شخصیت هستند. در روان‌شناسی، تعریف شخصیت مراحل گوناگوری طی کرده است؛ به‌گونه‌ای که همه‌ی معاری شخصیت را نمی‌توان در یک نظریی خاص ظفت و تعریف شخصیت به نظریی هر دانشمند بستگی دارد. برداشت‌های متفاوت از مفهوم شخصیت به‌وضوح نشان می‌دهد که معنای شخصیت در طی تاریخ بسط و گسترده‌تر از مفهوم صوری و اجتماعی اولیه‌ی آن شده است. بااین حال، می‌توان در تعریفی جامع گفت: شخصیت عبارت است از مجموعه‌ای سازمان‌یافته و واحد متشکل از خصوصیت‌های نسبتاً ثابت و مداوم که روی هم فرد را از فردی از افراد دیگر متمایز می‌کند.^۸

نقش مسجد در ساختن شخصیت

تأثیری مسجد را بر شخصیت می‌توان در سه بعد احساس، ادراک و رفتار دینی بررسی کرد. در توضیح انتخاب این مدل جهت تأثیری مسجد بر شخصیت ایهاری این نکتها مدنظر است:

۱ - انسان موجودی مختار است و امیظ و ارزش کارهای او به اختیاری داشتن اوست (کارهای غی‌اختیاری انسان به حُسن و قبح و مدح و ذم متصّف نمی‌شود).

۲ - صدور فعل اختیاری از انسان مراحل و مراتبی دارد؛ به‌گونه‌ای که تغیری در این مراحل سبب

^۸. مکتبها و نظریه‌ها در روان‌شناسی شخصیت، دکتر سعید شاملو، ص ۱۱ و ۱۲ و ۱۳.

بروز رفتارهای گوناگون از فرد می‌شود. نظام ارزشی رهن در این فرآیند شکل می‌گیرد تا افراد مختلف کارهای مختلف انجام دهند.

۳ - صدور فعلی از انسان روندی خاص طی می‌کند و نظام ویژه‌ای دارد. رفتار انسان حاصل تمایلات و افکار اوست و نمود خارجی شخصیت انسان حاصل تعامل‌های او در قلب و سپس ذهن است. به‌دیگر سخن، شخصیت انسان را می‌توان در سه بعد احساس، ادراک و رفتار بررسی کرد. بخش‌های شخصیتی انسان را می‌توان در بخش‌های رفتاری، شناختی و احساسی خلاصه کرد.

۴ - رفتار تابع ادراک و احساس است؛ ولی ادراک و احساس از رفتارهای انسان منشأ می‌گیرد؛ برای مثال، اعمالی که ما انجام می‌دهیم در روح‌یات (قلب، احساس) و افکار (ذهن، ادراک) ما مؤثر است. حتی رفتارهای انسان بر رفتارهای دیگر او تأثیر می‌گذارد. بنابراین، اعمال و رفتار، احساس و ادراک را تقویت می‌کند؛ ولی رفتار از احساس و ادراک ناشی می‌شود؛ مثلاً ایمان اقرار به زبان است ولی اعمال صالح ایمان را تقویت می‌کند. احساس و ادراک رهن بر هم تأثیر دارند. یکی از راه‌های ادراک، احساس است؛ ولی در فرآیند رفتار انسان، ادراک بعد از احساس (تمایلی) است.

۵ - جهت بررسی علت، اصلاح و تغییر صدور فعل از فرد مختار نمی‌توان به راهکارهایی در سطح رفتار پرداخت؛ بلکه بایستی همواره به فرآیندی توجه کرد که فرد در بعد تمایلی و ذهن‌طی کرده است تا رفتاری از او صادر شود. طبیعتی است توجه صرف به راهکارهایی در سطح رفتار انگیزه‌ی کافی را در فرد ایجاد نمی‌کند و سبب زدگی فرد خواهد شد و اگر نتیجه‌ی مثبتی داشته باشد ظاهری و موقت است.

در ادامه، باتوجه به جایگاه مسجد در تربیت دینی جامعه و دفاع مسجد از هویت دینی، نقش مسجد در این باره روشن خواهد شد.

نقش و تأثیر مسجد بر احساس دینی

دین اسلام فقط ابعاد شناختی و رفتاری ندارد؛ بلکه آثار و جنبه‌های احساسی رهن دارد. این ابعاد بر ظرافت و انعطاف دین می‌افزاید و باتوجه به اشتراک احساس و عاطفه در همه‌ی انسان‌ها، این بعد دین عامل

مناسبتی است برای برقراری ارتباط با دین داران. اهمیت مسائل احساسی و عاطفی در دین به حدی است که طبق روایات، ایمان به معنای دوستی و دشمنی است.^۹ در نظام اخلاقی اسلامی رُفْق به این موضوع بسط و توجه شده است و به اهداف احساسی در کنار سبای اهداف اخلاقی کاملاً توجه شده است. با این وجود، می‌بایست احساس را، در کنار ادراک و رفتار، جزء هویت دینی بدانیم. احساسات دینی به امور دینی، غم‌ها و شادی‌های انسانی و اجتماعی محدود نمی‌شود. به‌دیگر سخن، احساسات دینی فقط گریه و اندوه برای شهادت علی خوشحالی به مناسبت تولد ائمه‌ی معصوم (علیهم‌السلام) نیست؛ بلکه شامل هر نوع حالت روحی و روایی در برابر حوادث و پیچیده‌های حاضر و گذشته‌ی دینی می‌شود. این احساسات دینی خوشحالی از انجام عبادت، ناراحتی از ترک عبادت علی انجام گناه، دوستی برادران ایمانی و دشمنی بی‌دینان را نیز در برمی‌گیرد. می‌توان گفت احساسات دینی همان نظام تمایلات فرد است که در قلب او طرح‌ریزی می‌شود و فرآیندهای دینی و دوستی و دشمنی را سامان ایمانی می‌بخشد.

مسجد پایگاه دینی است که بر شخصیت ایمانی رُفْق مؤثر است و احساسات دینی را تقویت می‌کند. یکی از کارکردهای احساسی مسجد در عرصه‌ی دینی این است که ایمان را تقویت می‌کند. تقویت ایمان: ایمان عنصری درونی است که سرشت افکار، تمایلات و رفتار انسان را طرح‌ریزی می‌کند. ایمان باوری است قلبی که با اعمال جوارحی بدن تقویت و تثبیت می‌شود. می‌توان گفت ایمان سرآغاز حرکت انسان از مبدأ به سوی خداوند است و انسان را به موجودی الهی و آسمانی تبدیل می‌کند. به این ترتیب، تحول‌های قلبی انسان بر ذهن و بروز عینی شخصیت فرد تأثیر می‌گذارد. مسجد محل عبادت و راز و نیاز با خداوند است که آسمانین بر او دینی افلاکی دارند. انسان با حضور در خانه‌ی خدا و انجام عبادت ایمان قلبی خود را افزایش می‌دهد و تثبیت می‌کند. با ایمانی که فرد مسجدی از محضر مسجد کسب کرده است، ملاک زندگی‌اش را تغییر می‌دهد، همه‌چیز را از این منظر می‌بیند و به جای بی‌م‌ی‌رسد که حب، بغض، دین، غم و شادی‌اش براساس این ملاک نظام می‌گیرد.

در جایگاه پایگاه دینی، مسجد برای اثرگذاری بر احساسات دینی از ابزارهای مختلفی بهره

^۹. میزان الحکمه، ج ۲، ص ۹۴۴، ح ۳۰۵۹.

می‌گردد که هر کدام به نحوی اثرگذار هستند.

۱ - نماز جماعت: نماز جماعت یکی از عبادت‌های گروهی اسلام است که آثار فردی و اجتماعی ژرفی بجای می‌گذارد. قرارگرفتن مؤمنان نمازگزار در صف‌های موازی و موقعیتی یکسان و درحالی‌که همه یک کار انجام می‌دهند، از یک قانون تبعیت می‌کنند و یک امام دارند جامعه‌ای را تشکیل می‌دهد که اعضای آن به یکدیگر بسط و نزدیکی هستند. در این بین، غایت کساری که به طور مستمر در مسجد حضور دارند زودتر آشکار می‌شود و دیگران را به احوال‌پرسی از او وامی‌دارد. برقرارشدن چنین الفتی بین نمازگزاران و گره‌خوردن احساسات آن‌ها در غم‌ها و شادی‌ها یکدیگر به تقویت احساسات دینی می‌انجامد و باعث می‌شود مسلمانان با یکدیگر مهربان باشند و محبتی الهی بین آنان جاری گردد.

۲ - مراسم دعا و رزق: ارتباط انسان با خدا و قرائت دعاها یکی که ائمه (علیهم‌السلام) در برابر خداوند بلندمرتبه بیان کرده‌اند انسان را وارد وادی دیگری می‌کند و روحش را صفا و صیقل می‌دهد. به خصوص برخی دعاها که با ائمه (علیهم‌السلام) ارتباطی مستقیم دارد؛ مثل دعای توسل، دعای ندبه و زیارت عاشورا. حضور در این مجالس روح را لطیف و رفیع می‌کند و احساسات دینی را تقویت می‌کند. ضمن آنکه، ادعای از نظر شناختی بار معنایی بسط و عظمتی دارد؛ زیرا ائمه (علیهم‌السلام) آن‌ها را در مقابل خداوند عظیم بیان کرده‌اند.

۳ - مراسم مذهبی: در تقویم دینی و معنوی مسجد روزهایی وجود دارد که بای در گرامی‌داشت آن کوشش تا ماهیت اسلامی فرد و جامعه حفظ شود. یکی از مهم‌ترین این مناسبت‌ها ایام شهادت یا تولد ائمه (علیهم‌السلام) است. در این مراسم ابعاد شخصیتی، فضایی و مصائب ائمه (علیهم‌السلام) نقل می‌شود و به طور مستقیم احساسات دینی ارج نهاده می‌شود؛ در نتیجه شناخت مسجدین از ائمه (علیهم‌السلام) افزایش می‌یابد، رابطه عاطفی آن‌ها با ائمه (علیهم‌السلام) افزایش می‌یابد و توسلات عمیق‌تر می‌شود.

۴ - سخنرانی: امام جماعت در مقام اسلام‌شناسی آگاه و متدین مدی و رهبری عبادی و اخلاقی نمازگزاران را بر عهده دارد. او با سخنرانی درباره‌ی مفاهیم و گزاره‌های دینی در شکل‌گیری شخصیت دینی و افزایش شناخت و ایمان نمازگزاران، گام بلندی برمی‌دارد از این طریق، امام جماعت به طور غنی مستقیم

احساسات دئی را تقویت می‌کند. او احساسات دئی را به مثابه‌ی رکزی از شخصیت و هویت دئی هدایت و رهنمون می‌کند.

۵ - معماری: براساسی ارزشی احساسی محیط، احساسی که محیط از طریق زیاشناسی محیطی در انسان ایجاد می‌کند سبب درک و انتقال معاری و مفاهیم می‌شود. با توجه به زیاشناسی تجربی و روان‌شناسی محیطی، محیط بر احساس آدم تأثیر دارد و سبب ایجاد علاقه و پذیرش بیشتر محیط می‌شود. بدین جهت، شناخت رابطه‌ی بین ویژگی‌های بصری و احساسات انسان به طراحان کمک می‌کند که طرح‌هایی مناسب‌تر با خواسته‌های استفاده‌کنندگان ارائه دهند. رنگ^{۱۰}، شوق مذهبی^{۱۱} و سمبولیک^{۱۲} برخی از مؤلفه‌های احساس مذهبی در مسجد هستند.

نقش و تأثیر مسجد بر ادراک دئی

معارف و گزاره‌های دئی از مهم‌ترین ارکان دینداری است. ادراک و شناخت آن‌ها در عین آنکه قابلیت تبیین به زبان ساده و عرف جامعه را دارد، بار شناختی و استدلالی سنگین و عمیقی نیز دارد. ادراک ابعاد و معناهای وسیعی دارد. در روان‌شناسی امروز، ادراک به معنای «فرآیندی ذهنی طی‌روایی است که گزینش و سازماندهی اطلاعات حسی و در نهایت معنی‌بخشی به آن‌ها را به گونه‌ای فعال به عهده دارد». به‌دیگر سخن، پدیده‌ی ادراک «فرآیندی ذهنی است که طی آن تجارب حسی معنی می‌شود». بنابراین، نگرش‌های ادراکی که به فرد خصوصیت می‌بخشد و در شخصیت او به گونه‌ای دائمی عین می‌شود، در اعمال وی نقش مهمی دارند. بنابراین، چگونگی نقش مکان‌های ادراکی می‌تواند در تبیین سازمان شخصیت آدمی سهم داشته باشد.^{۱۳} به‌دیگر سخن، ادراک همان «شناختی است که ذهن آدمی در فرآیند تفکر حاصل می‌کند».

^{۱۰} . رنگ‌ها می‌توانند انسان را شاد یا غمگین کنند و عواطف را تحت سلطه‌ی خود درآورند. هنگامی که رنگ‌ها در مکان یا هنری دینی به کار می‌روند نمادگرایی بیشتری پیدا می‌کنند.

^{۱۱} . مساجد مکان‌هایی زیبا هستند که موجب شادی می‌شوند و انسان را به تأمل وامی‌دارند. این مکان‌ها گاه سنگین و بطوقار هستند و گاه شگوه‌مند، پر جلال و فریبنده و شوق مذهبی را برمی‌انگیزانند.

^{۱۲} . معماری مسجد مدلی سمبولیک از جهان آفرینش است.

^{۱۳} . روان‌شناسی احساس و ادراک، دکتر محمود ایروانی، محمدکریم خداپناهی، ص ۲۵.

مسجد مرکز همبستگی دینی است و برای تقویت و گسترش هویت دینی در فرد و جامعه باید فرآیندهای شناختی را طی کند. این امر به‌ویژه در زمان کنونی اهمیت و ضرورت بیشتری پیدا می‌کند که مکاتب و جریانات فکری انحرافی فیاوان شده‌اند. ریم نگاه‌ای به عملکرد و آثار مساجد در صدر اسلام این باور را تقویت می‌کند که مسجد در این مسیر اثرگذار و تعیین‌کننده بوده است؛ زیرا اساس جهان بینی و مباحی فکری تئوریک اسلام، در ابتدای پیدایش و در میان مخالفت‌های شدیدی و گسترده‌ی دشمنان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، در مسجد انجام گرفت و مهم‌ترین و اولین گام برای استقرار و گسترش مکتب بلند و محکم برداشته شد.

می‌توان آثار مسجد را بر جنبه‌ی ادراک شخصیت دینی در این موارد رین کرد:

الف) ادراک و شناخت دینی عرصه‌های گوناگوری دارد. چه در بعد جهان بینی و چه در بعد این‌ولوژی، مسجد برای مسجدین ارمغان ارزنده‌ای دارد.

ب) احکام فقهی از ضروری‌ترین مواردی است که مسلمانان بایی از آن‌ها شناخت کافی و دقتی داشته باشند. مسجد در این امر رین فعال است. جلسه‌های رین احکام در ماه مبارک رمضان و پاسخگوی امام‌های جماعت به سؤال‌های نمازگزاران درمورد احکام از همین دست است.

ج) با بررسی آسپه‌شناسی شناخت و ادراک دینی درمی‌یابیم که «حذف گزاره‌های تعالیم دینی»، «ابقاء و ایجاد انحراف در سطح کم‌وکف مفاهیم و مناسک دینی» و «ایجاد بدعت و قرارداد امور جدی در دین» آسپه‌های جدی در مسیر دینداری هستند. مسجد در این عرصه به مبارزه می‌پردازد و شناخت دینی را تحکیم می‌بخشد. مجموعه‌ی این فعالیت‌ها ادراک دینی را افزایش می‌دهد و سبب می‌شود قدرت فهم و تجزیه‌وتحلیل فرد در مورد مفاهیم دینی، هنگام تعارض با جریان‌های غبی‌دینی، افزایش یابد. باتوجه‌به تحول‌های فرهنگی جامعه، کاهش روح‌بی‌تعبد و افزایش پذیرش دین در قالب سخنان استدلالی درپیش گرفتن چرین شیوه‌ای در تقویت هویت دینی مؤثر خواهد بود.

برای افزایش، تقویت و شناخت نمازگزاران و مسجدین، می‌توان از این ابزارها استفاده کرد: سخنرانی‌های عام در اطم سال (بعد از نماز ط‌ین دو نماز) و سخنرانی‌های خاص در مناسبت‌های مذهبی.

علاوه بر این، کلاس‌هایی که در مسجد برگزار می‌شود نیز مؤثر است؛ مثل کلاس آموزش قرآن. فعالیت‌ها ی مسجد می‌تواند از این حد رن فراتر رود. امور فرهنگی مسجد، با نصب اطلاع‌ی‌ها و پوسترها، ضمن تبلیغ بیای شرکت مردم در مسجد می‌تواند آگاه‌ی‌ها و شناخت‌های دنی‌ی گسترده ای را در قالب روایت‌ها و آبی‌های قرآن در اختیار افراد غنی مسجدی قرار دهد. برای مثل، قبل از فرارسیدن اطم ماه مبارک رمضان برگه‌هایی در مورد فضیلت مسجد، مسجدین، رفت‌وآمد به آنجا و ماه مبارک رمضان تهی کره و در منازل پخش کره. حتی یکی از این برگه‌ها می‌تواند حالت دعوت‌نامه به مسجد و مهمای خدا را داشته باشد . باتوجه به اقبال عمومی مردم، مسجد می‌تواند در این مسیری اقدام‌های گوناگوری را انجام دهد؛ ولی همواره بای به این اصل مهم توجه کند که ابزارهای انتخابی می‌بایست با فرهنگ و سلیقه‌ی مردم متناسب باشد و از قالب‌های متنوع و زی استفاده شود.

نقش و تأثیر مسجد بر رفتار دئی

رفتار از مهم‌ترین ابعاد هویت دئی است و چگونگی نظام‌شناختی و احساسات دینی فرد را بیان می‌کند . مسجد در جایگاه پایگاه تفکر دئی در این مورد رن بسط فعال و مؤثر است و می‌تواند ، با فراهم کردن احساسات و شناخت‌های دئی، زمینه‌ی مناسبی برای تحقق رفتار ایجابی ایجاد کند؛ زیرا بروز رفتار بیرونی در واقع نمود خارجی شخصیت است که از تعامل‌های قلبی و ذهنی‌اش نشأت می‌گیرد. زمینه‌سازی مسجد از جهاتی بر تقویت و شکل‌گیری رفتار دئی مؤثر است:

۱ - تربیت الگویی: برای تغییر طی ایجاد رفتاری جدی راه‌های متفاوتی وجود دارد ؛ ولی بهترین گزینه راه‌های غنی‌مستقیم است که فرد را به گونه‌ای همراه می‌کند که احساس اجبار و بی‌هویتی نمی‌کند . یکی از بهترین راه‌های غنی‌مستقیم، تربیت الگویی است. در این شیوه، به جای امر و نهی غنی‌مستقیم الگویی برای مخاطب معرفی می‌شود و فرد با هم‌ذات‌پنداری با او سعی می‌کند رفتار خود را به او شبیه کند . در صورتی‌که معرفی و پذی‌ش الگو به درستی انجام شود، بقی‌ه‌ی مراحل پیش خواهد رفت . برای پذی‌فته شدن الگو بای به روحی و نظام ارزشی مخاطب توجه کرد. در برخی موارد ایجاد روابط عاطفی و

صمیمی بچہ الگو و مخاطب مؤثر خواهد بود.

مسجد مکان رفت و آمد انسان‌های متقی و وارسته‌ای است که در پناه ارتباط با مسجد به کمالات و معنویت خاصی رسیده‌اند. این افراد برای سالیان افراد مسجدی و اعضای جامعه‌الگوی مناسب برای پدیش رفتار دینی هستند. علاوه بر این، در مسجد سخن از اسوه‌هایی به مکتب می‌آید که کامل ترین انسان‌ها در عرصه‌ی هستی هستند. در مناسبت‌های مذهبی، شهادت‌ها و تولدهای ائمه (علیهم السلام) از اوصاف و شخصیت بی‌بدلی ایشان سخن گفته می‌شود. آن‌ها بهترین الگو برای رسیدن به کمال و شکل‌گیری شخصیت ایمانی معرفی می‌شوند و مردم با تمسک به شیوه‌ی رفتاری آن‌ها به خوبی می‌توانند خود را در مسیر هدایت و سعادت قرار دهند.

۲ - تربیت عملی: مسجد علاوه بر الگودهی، مکانی است برای اجرای فرمان‌های الهی. به دیگر سخن، مسجد علاوه بر این‌که زمینه‌ی عمل به اوامر الهی را به طور کلی فراهم می‌کند و در این راه الگوهای بسط‌دهنده‌ی معرفی می‌کند:

- نماز مهم‌ترین عبادت و فریضه‌ی دینی است و به بهترین شکل (نماز جماعت) در مسجد اجرا می‌شود.
- دعا و تلاوت در ترقی و سلوک انسان عابد امری حائز اهمیت است که در زمان‌ها و مراحل گوناگون در مسجد اجرا می‌شود.
- مراسم عزاداری و جشن در اطمینان و مناسبت‌های مذهبی که در مسجد برپا می‌شود رابطه‌ی عمیقی با ائمه (علیهم السلام) برقرار می‌کند.
- «جمع‌آوری کمک برای فقرا و مستمندان» و «اعتکاف» از اعمال مهم دینی هستند که در مسجد اجرا می‌شوند و هر یک در تقویت روح انسان بسط‌دهنده مؤثر هستند.

البته توجه به این نکته‌ی ضروری لازم است که تغییر رفتار از مهم‌ترین مراحل ایجاد شخصیت است. زیرا انسان موجودی مختار است. اما تغییر در این روند و جایگزینی آن کار ساده‌ای نیست. به دیگر سخن، متقاعد کردن دشوار است؛ زیرا هرچه شور و اشتیاق آشکار برای قانع کردن بیشتر باشد،

موفقیت کمتری حاصل می‌شود. احتمال این‌که اظهارنظری اتفاقی عقیده‌ی کسی را تغییر دهد، بسط و بیشتر از گفتاری است که با دقت تدوین شده باشد؛ زیرا نظم گویان در مقابل نظم‌ی که ریختی در پس آن قرار دارد (مثل تغییر او علی‌نادره گرفتن و کم‌اهمیت دانستن رفتار و روح‌نیت او) واکنش نشان می‌دهند. به نظر می‌رسد، در موقعیت فعلی، توجه به این مراحل مسجد و عناصر مذهبی آن را برای تعمیق شخصیت، دینی بسط و علی می‌رساند. درپایان، توجه به دو نکته خالی از فایده نیست:

نکته‌ی اول: مسجد علاوه بر این‌که بر شخصیت دینی بسط و تأثیر دارد، به نحو تعیین‌کننده‌ای بر تشخیص دینی زن تأثیر دارد. شخصیتی که مسجد در فرد ایجاد می‌کند شخصیتی پوی و حاضر است، نه ساکت و منزوی. به‌دیگر سخن، شخصیت ایمانی مسجد در جامعه نمود دارد.

نکته‌ی دوم: مسجد علاوه بر این‌که بر شخصیت فردی تأثیر دارد، بر شخصیت جامعه‌ی اسلامی زن تأثیر دارد؛ زیرا افراد تشکلی‌دهنده‌ی جامعه هستند و مساجد، در جایگاه عناصر و مراکز اجتماع‌ی، در جهت ده‌ی فرهنگ و عقاید جامعه بسط و مؤثرند.

منبع: دفتر مطالعات و پژوهشهای مرکز رسیدگی به امور مساجد